

5. Kotliarov B. (1989). Obisnenie v liubvi: Vospominaniia o literaturnoi zhizni Kharkova 1920-30-kh hh. *Raduha*. № 9. S. 88-93.
6. Pylypenko S. (1924). Yak narodyvsia «Pluh». *Znannia*. № 41-42. S. 31-36.
7. Ridnyi kraj: Navch. posibnyk z narodoznavstva / Za red. I.F.Prokopenka. (1994). Kh.: Osnova. 579.
8. Shevchuk H.M. (1963). Kulturne budivnytstvo na Ukraini u 1921-1925 rokakh. K.: AN URSR. 427.

УДК 90

Дмитрієва Тіна Важевна,
аспірантка кафедри історії України
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди
Науковий керівник: д.і.н., проф. О. М. Богдашина
ORCID 0000-0001-6152-1086

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ БОРИСА ПЕТРОВИЧА ЗАЙЦЕВА

Дмитриева Тина Важевна,
аспірантка кафедри історії України
Харьковский национальный педагогический
университет имени Г.С.Сковороды
Научный руководитель: д.и.н., проф. Е. Н. Богдашина
ORCID 0000-0001-6152-1086

КРАЕВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ БОРИСА ПЕТРОВИЧА ЗАЙЦЕВА

Dmitrieva Tina Vazhevna,
graduate student of the Department of History of Ukraine
Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda
Scientific adviser: Doctor of Historical sciences, Professor, E. N. Bogdashina
ORCID 0000-0001-6152-1086

REGIONAL RESEARCH BY BORIS PETROVICH ZAITSEV

Анотація. У статті розглядаються питання розвитку краєзнавчих досліджень історика Бориса Петровича Зайцева. Новизна дослідження полягає у аналізі творчої спадщини історика, оцінки його внеску у розвиток краєзнавства. Наукова спадщина вченого містить досить багато краєзнавчого матеріалу, що потребує ґрунтовного вивчення. Український історик, джерелознавець, дослідник, краєзнавець, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зробив вагомий внесок у розвиток спеціальних історичних дисциплін, вважається основоположником емблематики в Україні. На прикладі наукової творчості вченого було показано, що значну частину досліджень була посвячена вивченню історії Харкова і Слобожанщини. Врахування внеску історика дасть можливість створити сприятливі умови не лише у краєзнавчій роботі, а й сприятиме успішному вивченню та популяризації історії рідного краю.

Ключові слова: Борис Петрович Зайцев, історик, краєзнавство, спеціальні історичні дисципліни, емблематика, наукова творчість, джерелознавець, Слобожанщина.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития краеведческих исследований историка Бориса Петровича Зайцева. Новизна исследования заключается в анализе творческого наследия историка, оценки его вклада в развитие краеведения. Научное наследие ученого содержит достаточно много краеведческих материалов, которые нуждаются в основательном изучении. Украинский историк, источниковед, исследователь, краевед, доцент кафедры историографии, источниковедения и археологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина сделал весомый вклад в развитие специальных исторических дисциплин, считается основоположником эмблематики в Украине. На примере научного творчества ученого было показано, что значительную часть исследований посвящено изучению истории Харькова и Слобожанщины. Учитывая научный вклад историка, предоставляется возможность создать благоприятные условия не только в краеведческой работе,

но и будет способствовать успешному изучению и популяризации истории родного края.

Ключевые слова: Борис Петрович Зайцев, историк, краеведение, специальные исторические дисциплины, эмблематика, научное творчество, источниковед, Слобожанщина.

Abstract. The article deals with the development of local history research of the historian Boris Petrovich Zaitsev. The novelty of the research lies in the analysis of the creative heritage of the historian, the assessment of his contribution to the development of local history. The scientific heritage of the scientist contains quite a lot of local history materials, which need to be thoroughly studied. The Ukrainian historian, source study specialist, researcher, regional history specialist, associate professor at the department of historiography, source study and archeology of V.N. Karazin Kharkiv National University made a considerable contribution to the development of special historical disciplines, and is considered to be the founder of emblematics in Ukraine. On the example of the scholar's scientific work was shown that a considerable part of research is devoted to the study of the history of Kharkiv and Slobozhanshchina. Considering the scientific contribution of the historian, it is possible to create favorable conditions not only in the work of local history, but it will also contribute to the successful study and popularization of the history of the native land.

Key words: Boris Petrovich Zaitsev, historian, local history, special historical disciplines, emblematics, scientific work, source study, Slobozhanshchina.

Борис Петрович Зайцев (1927–2014) народився в с. Оленівські Кар'єри, Бешевського району, Сталінського округу (нині м. Докучаєвськ Донецької області). Український історик, джерелознавець, дослідник, краєзнавець, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зробив вагомий внесок у розвиток спеціальних історичних дисциплін, вважається основоположником емблематики в Україні. Сфера наукових досліджень вченого позначена і зацікавленням краєзнавчою

тематикою. Значну частину наукової творчості вченого посвячена вивченню історії Харкова і Слобожанщини.

Питання життя та наукової діяльності Б. П. Зайцева висвітлено насамперед в біобібліографічних покажчиках та публікаціях [1; 2; 5; 8; 9; 10; 13; 14; 15]. Джерельною базою дослідження є опубліковані праці вченого [3; 4; 6; 7; 10; 11; 12; 16; 17; 18]. Наукова спадщина вченого містить досить багато краєзнавчого матеріалу, що потребує ґрунтовного вивчення. Аналіз творчої спадщини історика, оцінка його внеску у розвиток краєзнавства є метою нашої доповіді.

З 1950-х років вчений починає займатися краєзнавством, здійснив самостійні археологічні розвідки пам'яток Харківщини, щорічно брав в участь в археологічних експедиціях, які проводились на базі історичного факультету археологами Б. А. Шрамко та В. І. Кадеєвим.

З 1958 року вчений читав лекції з археології, джерелознавства, архівознавства, історичної хронології, спеціальних історичних дисциплін.

У 1964 році вийшла стаття Б.П. Зайцева «Новые материалы черняховской культуры бассейна Северского Донца и Псла» [3], в якій автор ввів до наукового обігу нові матеріали щодо давніх поховань. Окрім інформації про відкриття нових пам'ятників черняхівської культури, окрему увагу у розвідці приділено також новим знахідкам римських монет на території Харківської та Белгородської областей. Колекція на той час була єдиною, що містила нові матеріали про черняхівську культуру даного району. Ця стаття Бориса Петровича досі має досить великий коефіцієнт посилань серед дослідників, що займаються вивченням пам'яток давньоримського періоду в області вододілу Дніпра та Сіверського Дінця [13, с. 276].

Багато зусиль вчений доклав до виховання молоді через їх заняття краєзнавством. Б. П. Зайцев організував і кілька років керував археологічним гуртком школярів в Харківському міському палаці піонерів [2, с. 11]. Заняття гуртка були присвячені вивченню археологічних пам'яток Харківщини. З учнями вчений реставрував монети, керамічні вироби. Школярі брали участь не тільки в розвідках, але і в розкопках деяких пам'ятників (наприклад Люботинського

городища). Б.П. Зайцев читав лекції для учнів різних шкіл та технікумів. Влітку організував екскурсії на Донецьке та Хорошівське городища [8, с. 119–120]. Завдяки Б. П. Зайцеву жителі нашого регіону передавали до фондів Археологічного музею університету свої випадкові знахідки.

Одним з напрямків краєзнавчої роботи Б. П. Зайцева була діяльність групи «Поиск», яка збирала відомості про колишніх студентів історичного факультету. Завдяки існуванню групи, вдалося встановити братські могили, поховання харківських студбатівців, місця загибелі деяких студентів університету [2, с. 98–100].

У 1982 р. Б. П. Зайцев виступив одним з ініціаторів проведення краєзнавчих конференцій молодих вчених на історичному факультеті університету. Перші секційні засідання краєзнавчої конференції, організаторами якої стали Б. П. Зайцев і С. М. Куделко, відбулися 26–27 квітня 1983 р. [15, с. 92–93]. З кінця 1990-х років у конференціях з краєзнавства почали приймати участь студенти інших вищих навчальних закладів Харкова, краєзнавці інших областей [2, с. 97–98].

Особливу увагу вчений приділяв історії міста Харкова та області. У 1994 році центром пам'ятокознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури був виданий довідник з історії, пам'ятокознавства та інших аспектів життя Слобідської України у XVII–XVIII ст. [16]. Співавтором якого був Б. П. Зайцев. Довідник містить короткі біографії діячів українського козацтва, науки та культури Слобожанщини.

15 березня 1995 року в газеті «Вісті Зміївщини» друкується нарис Б. П. Зайцева та О. Л. Рябченко «Митці Зміївщини» [12], в якому розповідається про художників С. І. Васильківського, І. Ю. Репіна, чия творчість пов'язані зі Зміївщиною. У нарисі розповідається також про митців, твори яких експонуються у Зміївському державному краєзнавчому музеї (О.М. Виезжева, П. О. Левченко та З. Є. Серебрякової).

У 1995 році історик брав участь в засіданнях геральдичної комісії Харківського міськвиконкому і сесії Харківської міської Ради народних депутатів, на яких було прийнято Герб та Прапор міста Харкова [2, с. 14].

Б. П. Зайцев був справжнім популяризатором історії Харківського університету. На сторінках газети «Харківський університет» його творчий доробок складає самостійно і в співавторстві з викладачами історичного факультету десятки статей. Він разом із Ю. Й. Журавським започаткували рубрику «Твої вихованці, університете!» [2, с. 13–14].

Вчений займався публікацією документів та матеріалів з історії Харківщини. З 1990 року він був членом редакційних колегій серій збірок архівних документів і матеріалів підготовлених співробітниками Державного архіву Харківської області: «Старовині міста Харківщини» («Богодухів», «Валки», «Зміїв», «Золочів», «Ізюм», «Вовчанськ», «Куп'янськ», «Чугуїв», «Краснокутськ»), і «Краю мій, Слобожанщино!» («Бабаї», «Мерефа», «Лебедин», «Огульці»). Збірники розкривають історію найдавніших міст Слобідської України, повсякденне життя, побут, духовність та культуру населення. Вперше в цих збірниках були оприлюдненні документи із фондів обласного архіву Харківської області, що розкривали історію найдавніших міст Слобідської України, повсякденне життя, побут та культуру населення.

У 2002 році разом з колективом науковців та вчителями історії м. Харкова Б. П. Зайцев видав навчальний посібник «Історія рідного краю (Харківщинознавство)» [10]. Матеріали книги ґрунтуються на історичних документах та матеріалах археологічних досліджень. Велику увагу приділено історії заснування міста Харкова. Розділи посібника розкривають устрій Харківщини, побут населення, стан освіти, тощо.

У статті «К истории Харьковского губернского комитета охраны памятников искусства и старины» [11] (2003) О. С. Гнездило та Б. П. Зайцев опублікували документи про Харківський губернський комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини.

Б. П. Зайцев був одним із автором колективної монографії «Из глубины веков: К истории города Харькова» (2003). Книга присвячена археології міста Харкова та Харківської області [7].

Б. П. Зайцев також входив до авторського колективу ювілейної праці з історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2004). У колективній монографії автори детально проаналізували усі етапи становлення та розвитку університету, вводячи до наукового обігу нові архівні документи [18].

За значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини та природних скарбів України, Президія правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, присвоїла Б. П. Зайцеву 9 лютого 1996 р. звання «Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців».

За своє життя Б. П. Зайцев написав понад 400 наукових, науково-популярних, бібліографічних і методичних праць. Він вніс значний внесок у вивчення та популяризацію історії рідного краю. Розвідки історика до сьогодні використовуватися у краєзнавчій роботі.

Література:

1. Бердута М. З. Университет: жизнь и судьба: [Об историках Б. К. Мигале, В. И. Кадееве, Б. П. Зайцеве] / М. З. Бердута, С. М. Куделко, О. А. Ручинская // UNIVERSITATES. – 2007. – № 2. – С. 48–53, фото
2. Борис Петрович Зайцев: спогади і бібліографія / укл.: проф. С.І. Посохов, С.М. Куделко, М.В. Гречишкіна ; відп. ред. С.І. Посохов. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 140 с.
3. Зайцев Б. П. Новые материалы черняховской культуры бассейна Северского Донца и Псла // МИА. – 1964. – № 116. – С. 44–52.
4. Зайцев Б. П. Щоденник археологічних розкопок, рисунки та описи знахідок (1957 р.). // Матеріали фондів Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ф. 1, оп. 1, спр. 1а
5. Зайцев С. Своя символіка // Харк. ун-т. – 1999. – 25 трав.

6. Звіт про археологічні дослідження (1961–1962 рр.). Дослідження Б.П. Зайцева // Матеріали фондів Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ф.1, оп. 12, п. 3.
7. Из глубины веков: К истории города Харькова / В. В. Скирда, Б. П. Зайцев, А. Ф. Парамонов. – Х.: Райдер, 2003. – 80 с.
8. Іванова Д. Б. П. Зайцев – завідувач Археологічним музеєм Харківського державного університету в 1959-1964 рр. // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Шевченка. Серія «Історія». – Х., 2016. – Вип . 51. – С. 114–122.
9. Історики Харківського університету : біобібліографічний довідник (1905-2013 рр.) / уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко [та ін.] ; відп. ред. проф. С. І. Посохов. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 284 с.
10. Історія рідного краю (Харківщинознавство): навч. посіб.: Ч. 1-2 / Б.П. Зайцев, В. В. Скирда, В. В. Воропаєва та ін. – Х.: Східно-регіон. центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2002. – 264 с.
11. К истории Харьковского губернского комитета охраны памятников искусства и старины / О. С. Гнездило, Б. П. Зайцев // Харьк. ист. альманах. – 2003. – Весна – лето. – С. 126–129.
12. Митці Зміївщини: [С. І. Васильківський, І. Ю. Рєпін, О. М. Виєзжев і передвижники, П. О. Левченко, З. Є. Серебрякова] / О. М. Головка, Б. П. Зайцев, О. Л. Рябченко // Вісті Зміївщини. – 1995. – 15 берез.; 22 берез.; 29 берез.
13. Мызгин К. В. К карте находок античных монет на Харьковщине (из научного архива Б. П. Зайцева) // Древности. Харьковский историко-археологический ежегодник. – 2016. – № 13. – С. 276–287.
14. Павлова О. Зайцев Борис Петрович (К 80-летию со дня рождения) // Харк. архівіст. – 2007. – № 3. – С. 105–111.
15. Парфиненко А. Ю. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете / А. Ю. Парфиненко, С. И. Посохов. – Х., 2002. – 59 с.

16. Слобідська Україна: Короткий іст.- краєзнав. довід. / Б. П. Зайцев, С. М. Куделко, В. К. Міхеєв, С. І. Посохов; Центр пам'яткознавства АН України. – К.: Будівельник, 1994. – 80 с.
17. Такою була Зміївщина: (100 років тому) / Б. П. Зайцев, О. Л. Рябченко // Вісті Зміївщини. – 1995. – 14 жовт.
18. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.

References:

1. Berduta M. Z. Universitet: zhizn' i sud'ba: [Ob istorikah B. K. Migale, V. I. Kadeeve, B. P. Zajceve] / M. Z. Berduta, S. M. Kudelko, O. A. Ruchinskaja // UNIVERSITATES. – 2007. – № 2. – S. 48– 53, foto
2. Boris Petrovich Zajcev: spogadi i bibliografija / ukl.: prof. S.I. Posohov, S.M. Kudelko, M.V. Grechishkina ; vidp. red. S.I. Posohov. – X. : HNU im. V.N. Karazina, 2012. – 140 s.
3. Zajcev B. P. Novye materialy chernjahovskoj kul'tury bassejna Severskogo Donca i Psla // MIA. – 1964. – № 116. – S. 44–52.
4. Zajcev B. P. Shhodennik arheologichnih rozkopok, risunki ta opisi znahidok (1957 r.). // Materiali fondiv Muzeju arheologii Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina. F. 1, op. 1, spr. 1a
5. Zajcev S. Svoja simbolika // Hark. un-t. – 1999. – 25 trav.
6. Zvit pro arheologichni doslidzhennja (1961–1962 rr.). Doslidzhennja B.P. Zajceva // Materiali fondiv Muzeju arheologii Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina. F.1, op. 12, p. 3.
7. Iz glubiny vekov: K istorii goroda Har'kova / V. V. Skirda, B. P. Zajcev, A. F. Paramonov. – H.: Rajder, 2003. – 80 s.
8. Ivanova D. B. P. Zajcev – zaviduvach Arheologichnim muzeem Harkivs'kogo derzhavnogo universitetu v 1959-1964 rr. // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V.N. Karazina. Shevchenka. Serija «Istorija». – H., 2016. – Vip . 51. – S. 114–122.

9. Istoriki Harkivs'kogo universitetu : biobibliografichnij dovidnik (1905-2013 rr.) / uklad. O. M. Bogdashina, V. I. Butenko, S. R. Marchenko [ta in.] ; vidp. red. prof. S. I. Posohov. – X .: HNU imeni V. N. Karazina, 2013. – 284 s.
10. Istorija ridnogo kraju (Har'kivshhinoznavstvo): navch. posib.: Ch. 1-2 / B.P. Zajcev, V. V. Skirda, V. V. Voropaeva ta in. – H.: Shidno-region. centr gumanit.-osvitnih iniciativ, 2002. – 264 s.
11. K istorii Har'kovskogo gubernskogo komiteta ohrany pamjatnikov iskusstva i stariny / O. S. Gnezdilo, B. P. Zajcev // Har'k. ist. al'manah. – 2003. – Vesna – leto. – S. 126–129.
12. Mitci Zmiivshhini: [S. I. Vasil'kivs'kij, I. Ju. Repin, O. M. Viezzhev i peredvizhniki, P. O. Levchenko, Z. Ć. Serebrjakova] / O. M. Golovko, B. P. Zajcev, O. L. Rjabchenko // Visti Zmiivshhini. – 1995. – 15 berez.; 22 berez.; 29 berez.
13. Myzgin K. V. K karte nahodok antichnyh monet na Har'kovshhine (iz nauchnogo arhiva B. P. Zajceva) // Drevnosti. Har'kovskij istoriko-arheologicheskij ezhegodnik. – 2016. – № 13. – S. 276–287.
14. Pavlova O. Zajcev Boris Petrovich (K 80-letiju so dnja rozhdenija) // Hark. arhivist. – 2007. – № 3. – S. 105–111.
15. Parfinenko A. Ju. Stranicy istorii studencheskoj nauki v Har'kovskom universitete / A. Ju. Parfinenko, S. I. Posohov. – H., 2002. – 59 s.
16. Slobids'ka Ukraïna: Korotkij ist.- kraeznav. dovid. / B. P. Zajcev, S. M. Kudelko, V. K. Miheev, S. I. Posohov; Centr pam'jatkoznavstva AN Ukraïni. – K.: Budivel'nik, 1994. – 80 s.
17. Takoju bula Zmiivshhina: (100 rokiv tomu) / B. P. Zajcev, O. L. Rjabchenko // Visti Zmiivshhini. – 1995. – 14 zhovt.
18. Harkivs'kij nacional'nij universitet im. V.N.Karazina za 200 rokiv. – Harkiv: Folio, 2004. – 750 s.

УДК 94 (477,5) "15/17"

Олена Василівна Дьякова,
канд. іст. наук,